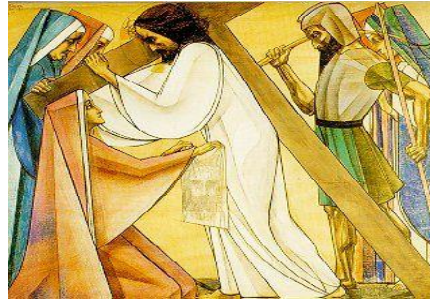

Masterpracticum cw Sensus Catholicus

De esthetica van het moderne katholicisme.

Rapportageformulier inventarisatie kerkgebouwen

Willie Donker

Formele gegevens kerkgebouw

(naam, adres, plaats, bouwjaar/periode)

Sint Franciscuskerk

Lycklamaweg 8

8471 JX Wolvega

Bouwjaar: 1938

De opdrachtgevers

- religieuze context van de parochie
- omvang van de parochie ten tijde van de bouw
- naam van de opdrachtgever/ bouwpastoor; relevante achtergronden

Religieuze context van de parochie Wolvega

In 1580 verboden de Staten van Friesland de katholieke eredienst. Tot 1609 hebben de katholieken in Friesland het moeten doen met een handvol rondreizende missionarissen uit Holland en met een aantal oude priesters van voor de hervorming die reizen ondernamen door Friesland.¹ Met de komst van de Reformatie werd het katholieke geloof vrijwel uitgebannen, maar enkele typisch katholieke enclaves bleven bestaan.² Na de reformatie werd door de rooms-katholieken in Wolvega en omgeving spoedig weer een geloofsgemeenschap gevormd. De bediening werd verzorgd door franciscanen uit Duitsland van het bisdom Keulen en later uit Münster. De erediensten vonden plaats in een boerderij in Ter Idzard. In 1745 werd toegestaan een eenvoudige kerk te stichten in het bos van Oldeholtpade. De verscholen kerk werd

¹ J. ten Have e.a.maar de toren ging niet verloren. *De historie van de Sint Franciscus-parochie te Wolvega* z.p. 1990, 14-17

² T. Hottinga, *Het franciscaanse avontuur van Drachten*, Franeker 2004, 6

toegewijd aan de H. Franciscus van Assisi, omdat de priesters die de bediening verzorgden franciscanen waren. Een eeuw later was het kerkje bouwvallig geworden en moest er een nieuwe kerk komen. De toenmalige pastoor, J.A. Henning, gaf de voorkeur aan Oldeholtpade, want 'daar kon hij zijn kudde beter overzien'.³ In maart 1853 zette Paus Pius IX op veler verzoek de Hollandse Zending om in een Nederlandse kerkprovincie. Zowel het oosten als het noorden van Nederland werd deel van het aartsbisdom Utrecht. In maart 1855 werden de bestaande missiestaties omgezet in parochies. Er werd gekozen voor de bouw van een nieuwe kerk in Wolvega, omdat men verwachtte dat dit de belangrijkste plaats van de gemeente zou worden. Hier zetelden het gemeentebestuur en de belastingontvanger. Daarnaast speelde de infrastructuur een rol, de straatweg (Zwolle-Leeuwarden) liep namelijk dicht langs het terrein dat men voor de bouw op het oog had. Bovendien was er toen ook al besloten dat er de spoorweg Zwolle-Leeuwarden door Wolvega zou worden aangelegd en die is in 1868 inderdaad gerealiseerd.

In 1861 werd op een flink terrein ten oosten van Wolvega de eerste katholieke kerk gebouwd. De kerk is door Mgr. Schaepman (1844-1903) op 8 oktober 1867 geconsacreerd en toegewijd aan de H. Franciscus van Assisi. De katholieke gezinnen van de parochie Wolvega waren hoofdzakelijk woonachtig in de dorpen Wolvega, Ter Idzard en Oldeholtpade.⁴

Bijna vijftig jaar later verkeerde de kerk in zo'n slechte staat dat er een nieuwe kerk moest komen. De architect Wolter te Riele krijgt de opdracht om een nieuwe kerk te bouwen. Te Riele achtte f 35.000,- voldoende voor een nieuwe kerk met toren. Op 13 augustus 1913 werd de eerste steen gelegd en op 21 april 1914 is de nieuwe kerk geconsacreerd. Het aantal parochianen ten tijde van de bouw van de nieuwe kerk bedroeg 544, maar groeide zodanig dat de kerk die in 1914 gebouwd was, te klein werd. In 1937 telde Wolvega al 844 parochianen en het kerkgebouw diende aangepast te worden.⁵

Op 26 juni 1937 werd Jurriën Scholtens geïnstalleerd als pastoor te Wolvega en hij kreeg onmiddellijk te maken met de voorgenomen uitbreiding van het kerkgebouw. Het was een moeilijke kwestie, want veel parochianen waren tegen de nieuwbouw en wilden niet dat hun geliefde "Salonnetje" zou worden vervangen door een nieuw 'modisch' gebouw.⁶ Ten slotte werd toch besloten over te gaan tot de bouw van een nieuwe kerk met pastorie en parochiehuis, want door de centraal gerichte ruimte was uitbreiding van de kerk onmogelijk. De bestaande toren werd in de bouw opgenomen (misschien als een soort compromis om de ontevreden parochianen een beetje tegemoet te komen of om de kosten te beperken). Architecten van de nieuwe kerk zijn (volgens de tekening) Jos Cuypers en Pierre Cuypers jr.

De aanbesteding van de kerk vond plaats in 1938. Enkel katholieke aannemers waren daarbij aanwezig. Een verzoek om ook niet-katholieke aannemers uit te nodigen werd door het aartsbisdom afgewezen. Op 8 oktober 1938 volgde de eerstesteenlegging en werd begonnen met de bouw van de kerk. De bouw van kerk, parochiehuis en pastorie (inclusief noodkerk) werd gegund aan A. ten Den uit Nieuw-Heeten voor de

³ J. ten Have e.a.*maar de toren ging niet verloren. De historie van de Sint Franciscus-parochie te Wolvega* z.p. 1990, 77

⁴ ibidem

⁵ ibidem, 107

⁶ ibidem, 119

aanneemsom van f 103.600,-. Het stukadoorswerk werd gegund aan de heren Koning en Faber te Wolvega. Een later ingediend verzoek om niet-katholieke onderaannemers werk te laten verrichten werd wel ingewilligd.⁷

Opdrachtgever was het kerkbestuur na goedkeuring van het aartsbisdom. De bouwpastoor is pastoor Jurriën Scholtens (1885-1985).

De consecratie was op 12 juni 1939 door aartsbisschop Mgr. De Jong (1885-1955).⁸ Het was de derde kerk in tachtig jaar.

De architecten:

- naam en jaartallen, geboorte- en sterfplaats
- belangrijkste achtergronden (opleiding, invloeden, opvattingen over het kerkgebouw, religieuze overtuiging)
- aard en stijl van zijn oeuvre
- positie in de Nederlandse architectuurgeschiedenis

De architect – Wolvega Kerk – Parochiehuus – Pastorie – Kapel op kerkhof

J. Th. J. (Jos) Cuypers (Roermond, 10 juni 1861 – Meerssen, 20 januari 1949) in samenwerking met P.J.J.M. Cuypers, Pierre Cuypers jr. (Hilversum 11 juli 1891 – Amsterdam 3 april 1982)

NB: in het boek over de kerk wordt Pierre Cuypers jr. als architect genoemd en op de gemeentelijke monumentenlijst wordt Jos Cuypers als architect genoemd. Ten slotte staan op de oorspronkelijke bouwtekeningen zowel Jos als Pierre Cuypers jr. genoemd.

Religieuze overtuiging: katholiek

Opleiding: Polytechnische Hogeschool te Delft.

Aard en stijl van zijn oeuvre en positie in de Nederlandse architectuurgeschiedenis

Jos Cuypers was een toonaangevend architect. Zijn werk werd met regelmaat besproken in bouwkundige tijdschriften.⁹ In 1885 studeert hij af als bouwkundig en civiel ingenieur. Hij begint zijn loopbaan bij de firma van zijn vader, de architect P.H.J. Cuypers (1827-1921). Hij bekleedt daarnaast verschillende onderwijsfuncties; hij is onder andere docent bij de Kunstnijverheidsschool in Amsterdam. Hij is publicistisch actief en vervult verschillende bestuursfuncties, onder andere bij het Sint-Bernulphusgilde, bij Kunstkring De Violier en de Nederlandse Bond van Architecten. Hij werkt met zijn vader samen tot eind 1899. In de eerste periode van 1885-1900 toont hij zich nog een volbloed neogoticus. In het begin vormt het werk van vader en zoon een nog bijna onverbreekelijke eenheid. De vernieuwingen in de vormgeving zijn stellig een gevolg van de associatie met de architect Jan Stuyt (1868-1934). Het partnerschap met Stuyt duurde tot 1908. Samen ontwierpen zij onder andere

⁷ ibidem, 168

⁸ ibidem, 169

⁹ o.a. in *Bouwkundig Weekblad* (1931-St.-Bavo), *De Architect* (1907-St.-Bavo), *RK Bouwblad* 1930-31

kerken met neoromaanse en byzantijnse vormen en hadden een voortrekkersrol in het verzet binnen de katholieke kerk tegen de allesoverheersende gotiek.¹⁰ Een aantal werken heeft expressionistische en Jugendstil invloeden. Cuypers en Stuyt bouwden kerken met een centraliserende plattegrond (typisch voor byzantijnse kerken), bijvoorbeeld in Den Bosch (Sint-Jacobus, 1905). Ze kwamen met hun kerkbouw tegemoet aan de nieuwe liturgische eisen: een sobere overzichtelijke ruimte met weinig of geen pijlers, een breed middenschip met smalle zijbeuken, en een christocentrisch grondplan waarbij het altaar en daarmee Christus als liturgisch centrum van de kerk moest gelden.¹¹ De centraalbouw blijft Cuypers boeien: tezamen met zijn zoon Pierre brengt hij in korte tijd drie monumentale koepelkerken tot stand: in Dongen (1918-1921), Bussum (1919/1920) en Beverwijk (1922- 1924). De katholieke kerkbouw vormt het zwaartepunt van zijn werk. Het belangrijkste kerkelijke bouwwerk van Jos Cuypers is de Sint Bavo kathedraal in Haarlem (neogotisch). Daarnaast bouwde hij vele dorpskerken, en een neogotische kathedraal in Rangoon (Myanmar). In zijn latere kerkelijke werk sluit hij zich meestal weer aan bij het gebruikelijke basikale kerktype, dat hij soms wat moderner dan weer wat traditioneler toepast. De Effectenbeurs te Amsterdam (1909-1912) geldt als zijn belangrijkste profane werk.¹² Joseph Cuypers was één van de belangrijkste 'vernieuwers' van de katholieke kerkbouw,¹³ maar 'de luister der gothiek bleef hem fascineren'.¹⁴

Vanaf 1920 werkte hij samen met zijn zoon Pierre jr. In die periode kreeg hij opdrachten in de noordelijke provincies.¹⁵ De Franciscuskerk wordt gebouwd na de zogenoemde "experimenteerperiode" en heeft overwegend neogotische kenmerken: de kruisvorm, de spitsbogen, de steunberen. Vooral de spitsbogen en het gemetselde gewelf zijn kenmerken voor de herleving van de neogotiek. Daarnaast heeft de kerk een paar romaanse kenmerken: massief qua steen, veel muur en weinig grote ramen. De vrijere vorm van de neogotiek is zichtbaar in het brede middenschip, de zijbeuken die fungeren als loop- en processiepaden en banken die allemaal in het middenschip zijn geconcentreerd en niet achter pijlers. De kerk getuigt van een voorzichtige heroriëntatie.¹⁶ Zowel de bouwer van de voorganger van de Franciscuskerk, Wolter te Riele, waarvan de toren is blijven staan, als Jos Cuyper, beide lid van 'De Violier', waren niet geheel afkerig van de neogotische vormtaal. Bovendien tendeeft de expressionistische vormtaal naar het gotische.¹⁷

Pierre Cuypers jr heeft in 1911 de kloosterkapel in Weert gebouwd. Het was een van zijn vroegste werken en de kapel werd gebouwd in traditionalistische stijl. In de jaren 20 van de 20^e eeuw heeft hij een poos samengewerkt met Paul Louis Denis Bellot (Dom Bellot, 1876-1944), een Franse monnik en architect die vanwege de expressionistische stijl van belang was voor de religieuze architectuur. De invloed van Bellots expressionisme op Pierre Cuypers jr. is groot geweest.¹⁸ In 1920 ging hij een samenwerkingsverband aan met zijn vader (J.Th.J. Cuypers) en

¹⁰ <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn3/cuijpersjtj>

¹¹ M. van den Esschert, 'Ontwikkeling van de katholieke kerkenbouw in het bisdom Den Bosch', in L. van Liebergen (red), *Ars Domini. Een gebed zonder end* (cat. Uden), p. 28-38

¹² A.J. Looyenga, 'Cuijpers, Josephus Theodorus Joannes (1861-1949)', in *Biografisch Woordenboek van Nederland*, <http://irs.ub.rug.nl/debid/4c0772144483c>

¹³ Tjebbe T. de Jong, *Katholiek leven in Noord-Nederland 1956-2006. Vijftig jaar bisdom in Groningen*, Hilversum 2006, p.365-368

¹⁴ J. Klijnen 'Ir. Jos Th.J. Cuypers', in *Bouwkundig Weekblad* 1931, nr.26, 208

¹⁵ Tjebbe T. de Jong, *Katholiek leven in Noord-Nederland 1956-2006. Vijftig jaar bisdom in Groningen*, Hilversum 2006, p. 365-368

¹⁶ ibidem

¹⁷ M.J. Melchers, *Nederlandse kerkarchitectuur in de twintigste eeuw. Functie en betekenis van het kerkgebouw in een veranderende samenleving*, Leiden 2011 (dissertatie), p.73

¹⁸ http://nl.wikipedia.org/wiki/Pierre_Cuypers_jr., geraadpleegd op 12 september 2013

nam de leiding van het Amsterdamse bureau van de firma Cuypers op zich. Hij ontwierp, alleen, en in samenwerking met zijn vader, vooral kerken. Een aantal kerken van zijn hand zoals de Maria- of Koepelkerk Bussum (1921) heeft de status van rijksmonument. Deze neobyzantijnse kerk met enorme koepelconstructie heeft hij samen met zijn vader Jos Cuypers gebouwd. Bij een aantal kerken is de invloed van Bellot zichtbaar.

In Wolvega is de pastorie, die tegelijk met de kerk werd gebouwd, in expressionistische stijl gebouwd.¹⁹ De kerk in Wolvega is een van de laatste kerken die Pierre Cuypers jr. heeft gebouwd²⁰. De Franciscuskerk is een vrij sobere dorpskerk.

Toren van de kerk (van derde kerk, gebouwd in 1914):

W.A.M. (Wolter) te Riele

Deventer, 8 augustus 1867 – Utrecht, 13 februari 1937

Religieuze overtuiging: katholiek.

Opleiding: Bouwkundige opleiding Sint Lucas school in Gent. In de praktijk van het vak vervolgde hij zijn opleiding. Eerst bij zijn vader, de aannemer en architect G. ter Riele (1833-1911), en daarna op het bureau van dr. P.J.H. Cuypers (1827-1921).

Invloeden: vroege werk door Alfred Tepe, Nederrijnse gotiek met veel gebruik van baksteen. Later moderne interpretatie van de neogotiek.²¹

Positie in de Nederlandse architectuurgeschiedenis

In het oeuvre van Te Riele neemt de kerkbouw de voornaamste plaats in. In 1914 leverde Te Riele in Bakhuizen zijn twintigste min of meer neogotische kerk af. Karakteristiek voor de torens van Te Riele is de korte kop²², hiervan is in Wolvega ook sprake.

Zijn werk wordt verdeeld in verschillende perioden. De toren van de Franciscuskerk in Wolvega dateert van de tussenfase 1911-1915, maar de toren is toch vooral gebouwd in de vormtaal van de neogotiek.

¹⁹ <http://www.weststellingwerf.nl/sjablonen/1/infotype/webpage/view.asp?objectID=8774,wolvega.pdf>, geraadpleegd op 12 september 2013

²⁰ G. Fanelli, *Moderne architectuur in Nederland 1900-1940*, Den Haag 1978, 254-256

²¹ J.M. van Hardeveld, 'Wolter te Riele', In: *Bouwkundig Weekblad*, nr.9, 27 februari 1939, 97-99

²² bulletin.knob.nl/article/download/175/296

C. De kerkgebouwen:

- naam van de patroonheilige (eventuele motieven daarvoor)
- plattegrond en ruimte-indeling
- afmetingen en capaciteit
- liturgische dispositie
- doorsnede
- gebruikte bouwmaterialen
- vormgevingskenmerken
- lichtgebruik/ramen, vloeren, ruimteverhoudingen,
- stedenbouwkundige positionering
- plaats van de kerk in het oeuvre en de ontwikkeling van de architect

Patroonheilige: Franciscus van Assisi. Motief hiervoor: de Franciscaanse zielzorgers in de parochie.

Plattegrond en ruimte-indeling

De kerk is een zuivere kruiskerk. Er is sprake van axiale bouw: de kerk is met een lengteas in één richting naar het priesterkoor gebouwd. De kerk is noordwest gericht en gesitueerd aan de oostkant van Wolvega. De kerk heeft drie ingangen. De hoofdingang van de kerk bevindt zich aan de straatzijde (Lycklamaweg), staat in lijn met de toren en springt naar voren ten opzichte van de kerk en is lager dan de kerk. Ten oosten van de kerk staat het parochiecentrum en ten westen van de kerk staat de pastorie die een andere vormtaal heeft dan de kerk. Achter de kerk is de rooms katholieke begraafplaats.

Afmetingen en capaciteit

De kerk heeft een vrij breed middenschip met twee dwarsbeuken. Het middenschip van de kerk is plm. 17m,04cm breed. Inclusief transept is het gebouw 26m en 64cm breed. De lengte van de kerk is plm. 45 meter.

De toren (Te Riele) is 32 meter hoog en staat rechts van de hoofdas van de kerk. De kerk is ten noordoosten van de toren gesitueerd. Boven de hoofdingang is het vergrote zangkoor gesitueerd. Het kerkorgel, afkomstig uit de kerk van 1914 werd hier opnieuw geplaatst. Het is een oorspronkelijk Adema-orgel dat niet goed is gerestaureerd.

Achterin de kerk aan de noordzijde, de koude kant van heidendom en zonde, dus liturgisch zeer verantwoord, was de doopkapel gesitueerd. Thans doet deze kapel dienst als herdenkingskapel. Aan de andere zijde van de ingang is in het oude torengedeelte een eenvoudige

devotiekapel gebouwd. In deze kapel is een replica van de icoon van O.L. Vrouw van Altijddurende Bijstand opgehangen. In de kerk van 1939 was plaats voor bijna 900 parochianen.

In 1977 (na Vaticanum II-1962-1965) vond een radicale verandering plaats in het priesterkoor. Om het priesterkoor te vergroten moest een aantal banken uit de voorste rijen weg worden gehaald en de banken in de zijvleugels moesten 90 graden gedraaid worden. Door het draaien van de banken in de dwarsbeuken kregen de kerkbezoekers een goed zicht op het liturgisch centrum. Er bleven uiteindelijk 630 zitplaatsen over. De weggehaalde banken werden geschonken aan de katholieke kerk in Beilen (Drenthe). Met Kerstmis gaf dit lagere aantal zitplaatsen problemen, maar dan werden er stoelen bijgeplaatst.

Liturgische dispositie

In de nieuw gebouwde kerk van 1939 was het priesterkoor/liturgisch centrum aanzienlijk kleiner dan tegenwoordig. Op het verhoogde priesterkoor stond een zwart gepolijst altaar met daarop een tabernakel en aan weerszijden knielende engelen. Het hoofdaltaar heeft zwarte marmeren traptreden. Het zicht op het priesterkoor werd belemmerd door hoge marmeren communiebanken. De ene communiebank kwam uit de oude kerk en daaraan werd een nieuwe toegevoegd. Ze werden vervaardigd door de firma Cuypers uit Roermond.

Na het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) werd er in de kerk voorzichtig een liturgisch centrum ontwikkeld waarbij de betrokkenheid van de deelnemers werd vergroot. Het grote hoofdaltaar werd verplaatst naar de achterkant van het priesterkoor en daarvoor in de plaats kwam een houten altaartafel, ontworpen en gemaakt door de heer T. Bootsma tezamen met zijn timmerleerlingen van de lagere technische school.²³ De priester celebreerde niet langer met zijn gezicht naar de Gekruisigde, maar nam plaats achter een altaar dat niet meer met de achterwand verbonden was. De priester droeg voortaan de mis op met het gezicht naar het volk (*facie ad populum*). De Mis werd vanaf dat moment in de volkstaal gevierd.

In 1977 werd het priesterkoor drastisch gewijzigd. De verhoogde vloer van het priesterkoor werd aanzienlijk vergroot en kwam meer centraal in de kerk te liggen. De groter gemaakte ruimte bood de mogelijkheid om met alle mensen samen aan de liturgie te doen, op een voor iedereen zichtbare manier. Er werd een nieuwe grote houten altaartafel gemaakt met een bijbehorende houten preekstoel en bijbelstandaard. Op de houten altaartafel staan kandelaars van groen geverfd koper, 24 centimeter hoog. Delen van de vroegere communiebank werden hierin verwerkt. Ook werden er bijpassende koorbanken gemaakt. Het zangkoor werd naar het priesterkoor verplaatst en in 1983 heeft de kerk een eenvoudig koororgel aangeschaft, de bouwer van het orgel was de firma Walcker uit Duitsland.²⁴

De doopvont staat tegenwoordig links van het koor. De aanwezigen zijn nu directer bij de doop betrokken en de dopeling is gelijk in de gewijde kerkruijnte aanwezig.

Om de rust in het liturgisch centrum te vergroten heeft men gekozen voor het leggen van zachtgroene vloerbedekking.

²³ J. ten Have e.a.maar de toren ging niet verloren. De historie van de Sint Franciscus-parochie te Wolvega z.p. 1990

²⁴ ibidem

Toen de kerk ontworpen werd, werd er al naar gestreefd dat alle aanwezige kerkgangers het hoofdaltaar konden zien. Daarom zijn er uitsluitend binnen de pijlers banken geplaatst. De banken in het brede middenschip bieden net als de banken in de zijvleugels (vrijwel) allemaal een onbelemmerd zicht op het liturgisch centrum.

Er is geen sprake van oriëntatie op het oosten.

Gebruikte bouwmaterialen

Het geheel is van roodbruine baksteen opgetrokken. Natuurleien op de daken. Bakstenen cordonbanden in de toren, bakstenen daklijsten.

Voor het interieur zijn gele bakstenen gebruikt.

De traptreden van het hoofdaltaar zijn van zwart gepolijst marmer.

De vloer van de kerk bestaat uit grijze porfiertegels, een zeer harde steensoort.²⁵ Het podium van het priesterkoor is bedekt met zachtgroene vloerbedekking.

Wanden, pijlers, bogen en gewelven zijn allemaal opgetrokken met dezelfde gele baksteen. De gewelven zijn gemetseld. De houten entreedeuken zijn gelakt.

De kerkbanken zijn van eikenhout; alle kerkbanken hebben knielbanken.

De voormalige doopkapel is blank gehouden; symbolisch voor de onschuld van de vaak jeugdige dopelingen.

Vormgevingskenmerken

De Franciscuskerk is een pseudobasiliek, dat wil zeggen dat het een kerkgebouw is dat naast het middenschip twee lagere zijbeuken heeft. Een pseudobasiliek heeft in tegenstelling tot een basiliek geen lichtbeuk: het middenschip heeft namelijk geen vensters.

De kerk is driebeukig met een vijfzijdig gesloten koor. Een veelhoekig gesloten koor is kenmerkend voor de neogotiek. De kerk is vrij sober aan de buitenkant, heeft een symmetrische voorgevel en een centraal geplaatste entree met een gotische boog in vijf lagen. Karakteristiek is het Vlaams verband metselwerk (per laag afwisselend een kop en een strek²⁶) met een platte voeg. De kerk lijkt op het eerste gezicht ook wel iets op een romaanse kerk: massief qua stenen, veel muur en weinig ramen.

Het opgaand muurwerk vertoont met friezen en blindnissen (spaarvelden) spitsbogige detailleringen. Tot halfweg de hoogste geleding begeleidt een vijfzijdige traptoren de grote toren. De steunberen, de spitsboogramen en de spitse achtkantige kerktoren zijn typisch neogotisch. De toren staat niet in verhouding tot de rest van de kerk, want hij zou eigenlijk groter en hoger moeten zijn. De achtkantige spits is enigszins ingesnoerd, dus tot een kleiner grondvlak gereduceerd²⁷. De toren heeft een verticale belijning door de gotische vorm van de

²⁵ E.J. Haslinghuis, *Bouwkundige termen, Bouwkundig woordenboek der westerse architectuurgeschiedenis*, Utrecht 1986

²⁶ E.J. Haslinghuis, *Bouwkundige termen, Bouwkundig woordenboek der westerse architectuurgeschiedenis*, Utrecht 1986

²⁷ ibidem

vensters en de steunberen. De toren heeft verschillende spaarvelden met siermetselwerk. De spits van de toren is voorzien van een torenkruis met windhaan. De vensters van zowel de kerk als de toren bestaan uit glas-in-loodramen tussen brugstaven: horizontale metalen staven die de ruiten van glas-in-loodramen ondersteunen.

Het dak is een eenvoudig, vrij strak zadeldak gedekt met grijze Fumay-leien, uit het Franse Maasgebied²⁸ in maasdekking, eigen aan de gotische stijl²⁹. Boven het liturgisch centrum gaat het zadeldak over in een tentdak.

Vormgevingskenmerken van het interieur

Het schip heeft teruggeplaatste pijlers met spitsbogen. Ze zijn met elkaar verbonden door Boheemse gewelven in het middenschip en kruisgewelven in het transept.

Tussen de kerkwand en de pijlers is de ruimte overwelfd met tongewelven en deze ruimte kan dienst doen als processiegang.

In de wand van de processiegang is lambrisering aangebracht van metselwerk met dezelfde gele baksteen, maar in een andere stijl dan het overige metselwerk. Het metselwerk heeft mooie decoratieve bogen.

Lichtgebruik/ramen, vloeren, ruimteverhoudingen

De kerk is vrij donker en heeft geen lichtbeuk. De kerk ontvangt haar schaarse licht door glas-in-loodramen, die voor een deel afkomstig zijn uit de kerk van 1914. In 1939 zijn de glas-in-loodramen weer aangebracht in de nieuwe kerk. De nieuwe kerk was groter dan de oude en om die reden zijn er een aantal ramen toegevoegd. Deze ramen zijn gemaakt door de heer Mengelberg.³⁰

Het priesterkoor heeft vijf glas-in-loodramen. In de kooromgang rond het priesterkoor zijn in de buitenmuren zevenentwintig kleine glas-in-loodraampjes geplaatst zonder voorstelling en met verschillende kleuren: roze, grijs, lichtgroen, lila en geel. Ze laten een getemperd licht binnen. In zowel de linker- als de rechter zijbeuk is een triptiekraam aangebracht. Aan de linker- en rechterzijde van het schip van de kerk treft men vijf ramen aan. Voorts zijn er boven de ingang van de kerk nog twee grote ramen geplaatst.

Kunstverlichting is er in het middenschip van de kerk, bij de zijaltaren en in de dwarsbeuken hangen lichtspots. In het middenschip en op het priesterkoor hangen kroonluchters. In de herdenkingskapel zijn eveneens kleine glas-in-loodraampjes geplaatst. Ze hebben dezelfde kleuren als de raampjes in de kooromgang. Aan de kant van de entree is een transparant glas-in-loodraam geplaatst zonder kleur en zonder voorstelling.

De vloer van de kerk bestaat uit grijze porfiertegels. Door het brede, hoge middenschip oogt de kerk bijzonder ruim.

²⁸ ibidem

²⁹ ibidem

³⁰ Archief parochie Franciscuskerk, inventarisnummer 108.3

Stedenbouwkundige positionering:

De kerk staat aan de doorgaande weg, is gericht naar de straat en valt op door de schaal. Aan de Lycklamaweg staan vooral middenklasse woningen en arbeiderswoningen met een bescheiden tuin. Het kerkgebouw en de toren zijn groter en hoger dan de omliggende gebouwen. Daardoor is de kerk duidelijk zichtbaar en hebben de inwoners van Wolvega visueel connectie met de kerk. In Wolvega is er min of meer sprake van een 'rooms eiland': de functies van het parochielevens waren verenigd onder het oog van de pastoor. De pastorie, het parochiehuis, de katholieke lagere school en het katholieke bejaardenhuis vormden tezamen een agglomeraat van gebouwen.

Plaats van de kerk in het oeuvre en de ontwikkeling van de architect

De Franciscuskerk in Wolvega is de laatste in traditionele neogotische vormen opgetrokken kerk in Friesland. Het is tevens een van de laatste dorpskerken die door Jos Cuypers gebouwd is. De naastgelegen pastorie is tegelijkertijd gebouwd, en door dezelfde architect, maar in een andere bouwstijl: expressionisme.

D. Artistieke aankledingen

1. Glas-in-loodramen.

- aantal, omvang en posities in het interieur
- kunstenaars
- toegepaste stijlen/stromingen
- stilistische contrasten
- chronologische volgorde
- thema's, iconografische programma's
- financiering/schenkers

Glas-in-loodramen - Wolvega – Aantal en posities in het interieur met thema's, iconografische programma's en omvang

Het glas-in-loodraam in het priesterkoor met de H. Franciscus en de glas-in-loodramen van de evangelisten en de geloofsverkondigers zijn afkomstig uit de oude kerk van 1914. In 1939 zijn de glas-in-loodramen opnieuw aangebracht en aangevuld met verschillende nieuwe gedeelten.

Het priesterkoor heeft vijf grote glas-in-loodramen.

- In het midden het raam met de H. Franciscus met gestigmatiseerde handen naar de toeschouwer gekeerd. Hij is centraal gepositioneerd, omdat hij de patroonheilige is van de Franciscuskerk.³¹

³¹ Archief parochie Franciscuskerk, inventarisnummer 108.3

- Rechts van Franciscus twee ramen van de H. Jozef als patroon van de zalige dood. Zetelende Jozef met lelietak en schip der kerk. Ervoor staande Christus, zegenend met kruisnimbus. Achtergrond een gordijn, daarboven palmtakken. Sterfbed Jozef, Maria rechts knielend, Christus met kruisnimbus, staand links.
- Links twee ramen gewijd aan de H. Maagd Maria (Boodschap van de engel Gabriel en Geboorte van Christus). De engel links, boven Maria Geestesduif met straal, gordijn als achtergrond.

In de zijbeuk rechts een triptiek:

- De Verrijzenis, de Hemelvaart, en Christus Koning

In de zijbeuk rechts een triptiek:

- Maria ten hemelopneming en kroning

Aan de linkerkant van het schip van de kerk:

Vier ramen met de afbeeldingen in het middenraam van de evangelisten Johannes, Marcus, Mattheüs en Lucas met daarboven hun attribuut. Naast de ramen van de evangelisten is links en rechts een decoratieraam aangebracht dat is voorzien van verschillende symbolen, zoals onder andere een wierookvat, een tak, een kerkje, golven, een duif, het Lam Gods, een vis, een mand met broden, korenaren, een anker, een roos.

Aan de rechterkant van het schip:

Vier ramen met in het middenraam de geloofsverkondigers die het geloof in onze streken brachten: H. Bonifatius, H. Ludgerus, H. Willibrordus en H. Fredericus. Naast de ramen van de geloofsverkondigers is links en rechts een decoratieraam voorzien van verschillende symbolen, zoals een wierookvat, een tak, een kerkje, golven, een duif, het Lam Gods, een vis, een mand met broden, korenaren, een anker, een roos. Deze ramen zijn aangebracht, omdat de nieuwe kerk groter was dan de oude.³²

Boven de ingang van de kerk glas-in-loodramen die ten tijde van de bouw zijn geplaatst:

- Afbeelding van H. Cecilia als patroonheilige van de zangers, de handen gevouwen, twee lelietakken naast haar en achter haar een orgel.
- Groot raam waarop Christus staat afgebeeld als hogepriester met in zijn hand een wereldbol, voorzien van een kruis dat de wederkomst van Christus voorstelt..
- Aan de rechterkant de uitverkorenen, aan de linkerkant de veroordeelden.

De H. Cecilia is afgebeeld boven het zangkoor en dat is symbolisch bedoeld, want zij is de patroonheilige van de zangers.

³² ibidem

In de herdenkingskapel (voormalige doopkapel)

- Eén glas-in-loodraam dat geen kleur heeft, gemaakt van gewoon glas. Kleine glas-in-loodramen met verschillende kleuren.

In de devotiekapel:

Hier zijn in 1963 twee glas-in-loodramen aangebracht. In het ene raam het wapen van Weststellingwerf (de gemeente waarin Wolvega ligt) en in het andere raam het wapen van de toenmalige bisschop van Groningen, Mgr. Nierman. Daarnaast is er nog een klein buitenraampje met een vrij ontwerp. Het is groen met roze gekleurd met een paar figuren: een vogel en een soort van oog.

Kunstenaars

Een deel van de glas-in-loodramen uit de oude kerk (1914) is ontworpen door de glasschilder H.L.D. Kocken (1882-1955) uit Utrecht. Van zijn hand zijn de ramen van de vier evangelisten, de ramen van de geloofsverkondigers en de ramen links en rechts van de H. Franciscus boven het priesterkoor. Kocken signeerde en dateerde zijn werken bij hoge uitzondering. In zijn visie is de glazenierskunst geen autonome kunstuiting.³³

Het vroege werk van Kocken is neogotisch, maar zijn kunst wordt ook wel geplaatst in de traditie van de Nazareners, een groep Duitse kunstschilders die naar vernieuwing in de kunst streefde op religieuze basis. Daarnaast onderging Kocken de invloed van Johan Thorn Prikker voor wie hij grote bewondering koesterde. Vooral het grote gevoel voor kleur werd bewonderd in Kocken. Kocken was lid van het Sint Bernulphusgilde, maar heeft de bijeenkomsten nooit bezocht.³⁴

Het Gildeboek besprak zijn glas-in-loodramen in de Sint Jozefkerk van Groningen uitermate lovend³⁵.

De overige ramen worden toegeschreven aan Willem Mengelberg (1897-1969).³⁶

³³ Hoogveld, C., *Glas in lood in Nederland 1817-1968* (Zeist 1989) 264-265 en 288

³⁴ ibidem

³⁵ J. Cuypers, 'Overwegingen van een bouwmeester', In: *Het Gildeboek 2 1919/1920* pagina 87-96; J. Cuypers, 'Het gebrandschilderd glas onzer kerken' In: *Het Gildeboek 2 1919/1920* 194-201

³⁶ Archief parochie Franciscuskerk, inventarisnummer 108.3

Kunstenaars

Een deel van de glas-in-loodramen uit de oude kerk (1914) is ontworpen door de glasschilder H.L.D. Kocken (1882-1955) uit Utrecht. Van zijn hand zijn de ramen van de vier evangelisten, de ramen van de geloofsverkondigers en de ramen links en rechts van de H. Franciscus boven het priesterkoor. Kocken signeerde en dateerde zijn werken bij hoge uitzondering. In zijn visie is de glazenierskunst geen autonome kunstuiting.³⁷ Het vroege werk van Kocken is neogotisch, maar zijn kunst wordt ook wel geplaatst in de traditie van de Nazareners, een groep Duitse kunstschilders die naar vernieuwing in de kunst streefde op religieuze basis. Daarnaast onderging Kocken de invloed van Johan Thorn Prikker voor wie hij grote bewondering koesterde. Vooral het grote gevoel voor kleur werd bewonderd in Kocken. Kocken was lid van het Sint Bernulphusgilde, maar heeft de bijeenkomsten nooit bezocht.³⁸ Het Gildeboek besprak zijn glas-in-loodramen in de Sint Jozefkerk van Groningen uitermate lovend³⁹. De overige ramen worden toegeschreven aan Willem Mengelberg (1897-1969).⁴⁰

Toegepaste stijlen/stromingen, stilistische contrasten, chronologische volgorde

De voorstellingen op de ramen refereren aan de gedachtenwereld van het christelijk geloof zoals die naar voren komt in de bijbel en in de kerkgeschiedenis. De stijl van de vorm van de ramen is neogotisch: lancetvensters, gebrandschilderd, hoog en spitsbogig. De voorstellingen op de ramen hebben:

- Vloeiende lijnen; Veel bloemmotieven;
- Aureolen met stippeltjes versierd; Gestileerde vormen van palmtakken, druiventrossen;
- Heldere kleuren of donkerder kleuren;
- De stijl van de letters is langgerekt en smal;

De glas-in-loodramen met de voorstellingen van de evangelisten en de geloofsverkondigers zien er anders uit dan de andere ramen. Ze hebben meer grijstinten en meer schaduw tinten in de gewaden en het gelaat. De gezichten ogen donkerder en stoerder. Bij de andere glas-in-loodramen zijn de gezichten veel helderder en serener.

De ramen in de linkerkant van het schip met de vier evangelisten horen thematisch gezien bij elkaar: Mattheüs Marcus, Lucas en Johannes

³⁷ Hoogveld, C., *Glas in lood in Nederland 1817-1968* (Zeist 1989) 264-265 en 288

³⁸ ibidem

³⁹ J. Cuypers, 'Overwegingen van een bouwmeester', In: *Het Gildeboek 2 1919/1920* pagina 87-96; J. Cuypers, 'Het gebrandschilderd glas onzer kerken' In: *Het Gildeboek 2 1919/1920* 194-201

⁴⁰ Archief parochie Franciscuskerk, inventarisnummer 108.3

De ramen aan de rechterkant van het schip horen qua thematiek eveneens bij elkaar: Liudger was een 8^e-eeuws missionaris, en hij voltooide in deze streek het evangeliewerk waarvan Willibrord en Bonifatius de grondleggers zijn geweest. Fredericus heeft omstreeks dezelfde tijd, de 8^e eeuw, het geloof verkondigd in Friesland. Fredericus geloofsverkondiger van Hallum, heeft als Norbertijn in Friesland gewerkt. Door hun pastorale zorg hebben de Norbertijnen met Fredericus het geloof in onze gebieden vernieuwd.⁴¹

Vier ramen in het priesterkoor, links twee ramen met Blijde Boodschap en Geboorte en de twee ramen rechts met de H. Jozef horen bij elkaar. De drie ramen boven de ingang van de kerk (naast H. Cecilia) vormen samen het Laatste Oordeel.

Stilistisch gezien wordt het werk van Mengelberg gekenmerkt door een wisselend gebruik van een traditionele, schilderachtige, naturalistische stijl. Soms kenmerkte zijn werk zich meer door een moderne, abstraherende stijl. De meer traditioneel vormgegeven voorstellingen kunnen zijn ontstaan onder invloed van het werk van zijn vader, Otto Mengelberg (1867-1924). Het kleurgebruik van Mengelberg varieert van donkere, matte kleuren tot lichte, heldere kleuren.⁴²

Financiering/schenkers

Voor de glas-in-loodramen van de kerk is in 1914 f 2810,= betaald. Mgr. Scholtens heeft de ramen beschreven in het zogenaamde kerkjournaalboek.⁴³

2. Schilderingen.

- aantal, omvang, technieken en posities in het interieur
- kunstenaars
- toegepaste stijlen/stromingen
- stilistische contrasten / chronologische volgorde
- thema's, iconografische programma's
- financiering/schenkers

Schilderingen - Wolvega

In de processiegangen hangen veertien geschilderde kruiswegstaties. De lijdensweg van Christus wordt uitgebeeld als een vertellende voorstelling in veertien staties. Boven elke statie hangt een kruis. Het is olieverf op doek met daaromheen een eenvoudige houten lijst.

⁴¹ Archief parochie Franciscuskerk, inventarisnummer 108.3

⁴² C. Hoogveld, *Glas in lood in Nederland 1817-1968* (Zeist 1989) 289

⁴³ Archief parochie Franciscuskerk, inventarisnummer 108.3

Stijl -stroming

F.H. Bach was een van de belangrijkste portretschilders in Groningen. In landschappen en stadsgezichten toonde F.H. Bach zich een begaafd impressionist, met name in zijn snelle en trefzekere olieverfstudies en zijn vlotte schetsen. Zijn werken als portret- en landschapsschilder hebben inderdaad een duidelijk impressionistische toets. Hij was vooral in zijn 'vrije' werk een impressionist. In zijn kerkelijke opdrachten kon hij zijn grote kennis van de Middeleeuwen, in het bijzonder de gotiek, zijn belangstelling voor monumentale kunst en zijn katholieke geloofsovertuiging met elkaar verbinden. De religie en de Middeleeuwen waren een grote inspiratiebron voor hem.⁴⁴

Hij was een van de eerste noorderlingen die door het bisdom Utrecht werd gevraagd om een aantal kerken te voorzien van kruiswegstaties.⁴⁵ In zijn religieus gebonden werk zijn overeenkomsten te vinden met het symbolisme dat ernaar streefde om de innerlijke gevoelens en gedachten door middel van symbolen uit te drukken. De figuren op de kruiswegstaties zijn langgerekt, zelfs overdreven lang. De kunstenaar heeft geprobeerd er gestileerde figuren van te maken. Ook de gezichten zijn gestileerd. Voorts hebben ze korte onderbenen en kleine hoofden. De Romeinse soldaten zijn waarheidsgetrouw uitgebeeld met hun felrode kleren aan, hun bronzen helm en sandalen. De hoger in rang geplaatste soldaten hadden een pluim van paardenhaar op hun helm, dat is hier ook zo. Beelden als een ladder, een spade, kruiken en een schep drukken het realisme van de werkende mens uit. Het lijkt daardoor een alledaags tafereel en wekt de suggestie dat Jezus gewoon op straat loopt. De achtergrond is heel erg donker (zwart) en zorgt ervoor dat de figuren in de donkere kerk goed tot uiting komen en een wat mystieke sfeer.

Bach vond inspiratie bij Antoon Derkinderen, Richard N. Roland Holst, Jan Toorop en Willem van Konijnenberg. Met name bij het werk van Antoon Derkinderen sluit het werk van F.H. Bach wat dat betreft aan.⁴⁶ Bach werkt hier met langgerekte, gestileerde figuren Derkinderen staat, net als bijvoorbeeld Jan Toorop, te boek als symbolist. Symbolisme is een kunststroming die meer slaat op de inhoud van kunstwerken dan op de vorm waarin een kunstenaar koos te werken. Daarom is het goed mogelijk dat symbolisten werkten in een vormstijl die overeenkomt met andere kunststromingen. Symbolisme is bovendien een stroming die op geen enkele manier aan kerkelijk kunst te koppelen is. Symbolisme richtte zich op het onderbewuste, magie en esoterie, alles waar de kerk zich verre van hield. Het symbolisme van Jan Toorop uit de jaren negentig van de negentiende eeuw had christelijke, naar de mystiek tenderende trekken en kon om die reden in de ogen van de kerk niet de goedkeuring vinden om van betekenis te kunnen zijn voor de kerkelijke kunst.⁴⁷ Bach en Derkinderen komen dus in die zin overeen dat ze allebei met langgerekte, gestileerde figuren werken. Maar zij doen dat beiden voor een heel ander doel. Het religieuze werk van F.H. Bach is te kenschetsen als historiserend; immers zijn religieuze werk sluit aan op het veronderstelde vormenbeeld van de

⁴⁴ ibidem

⁴⁵ R. Huttinga, 'F.H. Bach, leermeester van De Ploeg', In: Fraeylemaborg Slochteren, Stichting Landgoed Fraeylemaborg 2005

⁴⁶ Regionaal Historisch Centrum Groninger Archieven, Archieftoegang 2536, nr. 76, R. Huttinga 'F.H. Bach, een veelzijdig kunstenaar', Doctoraalscriptie kunst- en architectuurgeschiedenis RUG, 1995

⁴⁷ J. de Wal, Kunst zonder kerk, Groningen 1999

middeleeuwer. Daarom wordt de kunst van Bach tot de Beuroner Kunstschule gerekend, een bij uitstek kerkelijke stroming die zijn basis vond in het Benedictijner kloosterleven en die in Nederland grote populariteit genoot in de eerste drie decennia van de twintigste eeuw.⁴⁸ De kunstenaars van de Beuroner Kunstschule stilerden hun figuren, de figuren hadden kleine hoofden en de Beuroners gaven de lichamen een langgerekte slanke vorm.⁴⁹ De Beuroner Kunstschule was symbolistisch georiënteerd. In zekere zin zijn de idealen van de Beuroner Kunstschule schatplichtig aan de neogotische tradities in de kerkdecoraties. In de middeleeuwse werkplaatsen zag men de beeldende kunst als dienaars van de kathedraalbouw.⁵⁰

In een ander artikel is, door een niet bij naam genoemde leerling van Bach, opgetekend dat Bach tegen abstracte kunst was en dat het expressionisme hem wel interesseerde.⁵¹

In de processiegangen is op de muren een aantal muurschilderingen aangebracht. In de schilderingen zijn teksten verwerkt, bijvoorbeeld: 'Die zijn kruis niet draagt en achter mij komt'(Handelingen 17:11) gaat in een volgende schildering verder met 'kan mijn leerling niet zijn' (Lucas IVX:27). Die tekst komt uit de bijbel, maar uit verschillende delen. Bij Handelingen komt na 'Die [...] komt' 'kan mijn discipel niet zijn'. De schilderingen zijn rechthoekig, de ondergrond is geelbruin, uitgevoerd in lichte kleuren met bloemversieringen in de kleuren rood, oranje en lichtblauw. De omlijning is blauw met een rode streep.

Boven het heiligenbeeld van Antonius van Padua zijn en Isidorus zijn eveneens schilderingen aangebracht met dezelfde kleur belijning, maar nu zijn ze versierd met witte lelies en groene bladen en de tekst 'St. Antonius / St. Isidorus Bid voor ONS'. Ten slotte zijn er nog muurschilderingen met een kruis en een vrije voorstelling.

Rondom het beeld van Maria en het Christuskind is ook een schildering aangebracht. Ditmaal niet met blauwe en rode lijnen. Rondom zijn rozen geschilderd in een oranje-rode kleur met lichtgroene blaadjes. De roos is de bloem die in het bijzonder verbonden is met Maria, die 'de roos zonder doornen is', omdat ze vrij is van zonde.⁵²

Er is geen sprake van een bepaalde chronologie.

In de kapel van O.L. Vrouw van Altijd durende Bijstand hangt een icoon. Het is een replica van de Byzantijnse icoon en beeldt de Maagd Maria af in een donkerrood gewaad met een blauwe mantel en sluier. Aan de linkerkant is de aartsengel Michaël te zien. Hij draagt de lans en spons als voorwerpen van Jezus' kruisiging. Aan de rechterkant is de aartsengel Gabriël afgebeeld met een driekruis en spijkers.

⁴⁸ Telefoongesprek met mevrouw dr. A. de Kruijf, kunsthistorica en erfgoedexpert Museum Catharijneconvent, 4 en 10 oktober 2013;

⁴⁹ F. van der Hulst, *Hans Mengelberg sierkunstenaar*, Vianen 2002 41-46

⁵⁰ M.J. Melchers, *Nederlandse kerkarchitectuur in de twintigste eeuw. Functie en betekenis van het kerkgebouw in een veranderende samenleving*, Leiden 2011 (dissertatie),70

⁵¹ Regionaal Historisch Centrum Groninger Archieven, Archieftoegang 2536, nr. 74, D. de Vries Lam, 'F.H. Bach', In: *Maandblad Groningen* 1931

⁵² James Hall, *Hall's Iconografisch Handboek, Onderwerpen symbolen en motieven in de beeldende kunst*, Leiden 1992

Kunstenaars

De kruiswegstaties zijn geschilderd door de katholieke Groninger kunstschilder F.H. Bach (officieel Bachg) (1865-1956). De kunstenaar heeft de staties niet gesigneerd.

In het Regionaal Historisch Centrum Groninger Archieven is een artikel met daarin opgenomen een lijst van kruiswegstaties die door Bach geschilderd zijn. Ze zijn op één na allemaal gedateerd, de oudste is van 1905 en de jongste van 1929. Alleen de kruiswegstatie van Wolvega is niet gedateerd.⁵³ Volgens een document in het archief van de kerk zijn de kruiswegstaties in 1926 gemaakt.⁵⁴

Financiering - Schenkers

De kruiswegstaties zijn ter gelegenheid van het gouden priesterfeest van deken Vaas geschonken op 16 augustus 1926. Dat wil zeggen: ze bleven op hun plaats, want de feestcommissie wilde ze weghalen om daarvoor in de plaats de levensloop van deken Vaas te laten schilderen. Deken Vaas wilde dat pertinent niet.⁵⁵

Bij de opening van de kerk in 1939 werden uit de collecteopbrengsten onder andere de beschilderingen van de zijaltaren en de muurschilderingen tussen de kruiswegstaties aangeschaft. De naam van de kunstenaar wordt niet genoemd.⁵⁶

3. Beeldhouwkunst

- aantal en posities in interieur en aan de exterieurzijde
- kunstenaars
- soorten (monumentale en (semi-)vrijstaande) en materialen
- stijlen/stromingen
- stilistische contrasten / chronologische volgorde
- thema's, iconografische programma's
- financiering/schenkers

⁵³ Regionaal Historisch Centrum Groninger Archieven, Archieftoegang 2536, nr. 80 z.a., z.j.

⁵⁴ Archief parochie Franciscuskerk Wolvega, inventarisnummer 83

⁵⁵ J. ten Have e.a.*maar de toren ging niet verloren. De historie van de Sint Franciscus-parochie te Wolvega* z.p. 199, 177

⁵⁶ J. ten Have e.a.*maar de toren ging niet verloren. De historie van de Sint Franciscus-parochie te Wolvega* z.p. 1990, 113

Beelden Wolvega - interieur⁵⁷

- Achter in de kerk tegen de toren aan de oostkant een beeld van St. Bonifatius met een zwaard door zijn boek, steen, 152 centimeter.
 - Op een van de zijaltaren een beeld van een gekroonde Maria met het Christuskind, 144 centimeter, steen met polychromie. Maria heeft in de linkerhand een appel, in de rechterhand het Kind Jezus met kruisnimbus. Achter Maria eveneens een nimbus.
 - Een beeld van Jozef met het kind Jezus rechts van het zijaltaar, 144 centimeter, gepolychromeerde steen. Jezus kijkt naar het Kind Jezus dat terugkijkt. Jezus heeft in de linkerhand de rijksappel. Jozef houdt een lelie in zijn hand. Eerder stond dit beeld op het altaar, maar vanwege de aanleg van verwarming in de kerk is dit beeld verplaatst. De kachel op het Jozefaltaar heeft de vorm van een kruis.
 - Op het Jozefaltaar staan twee kleine eikenhouten beelden. Een beeld van Maria en van het andere beeld is niet duidelijk wie er afgebeeld wordt.
 - Links van het Maria-zijaltaar staat een Heilig Hartbeeld van 150 centimeter van hout, met wondtekenen, brandend hart omkranst met doornenkroon midden op de borst.
 - Een beeld van St. Willibrordus, steen.
 - Een beeld met Franciscus van Assisi, 152 centimeter, steen met gekruiste armen, stigmata op handen en kruis in rechterhand.
 - Een beeld van de H. Antonius van Padua, 142 centimeter, steen. Kind op linkerarm, heft rechterhand
 - In de noordelijke zijbeuk een (ernstig beschadigd) beeld van de H. Isidorus, 146 centimeter, hout. De handen gevouwen op een spade die hij voor zich houdt.
 - Achter in de kerk tegen de toren aan de westkant een beeld van de H. Liudger met attriboot (de kerk), 150 centimeter steen.
 - In de devotiekapel van O.L. Vrouw van Altijddurende Bijstand hangen twee engelenbeelden aan de wand van 32 centimeter, hout met polychromie. Een engel houdt de handen gevouwen, de andere engel houdt de handen gevouwen voor de borst.
 - Twee grote stenen engelenbeelden flankeren het hoofdaltaar.
- De beelden van Maria, Jozef en Sint Bonifatius zijn afkomstig uit de oude kerk van 1914.

⁵⁷ Inventaris van het Kunst- en Cultuurbezit, registratierapport Wolvega, Franciscus RK, Kerkidentificatienummer 9762, juni 1991, Museum Catharijneconvent Utrecht.

Stijlen – stromingen – Stilistische contrasten

De beelden zijn allemaal vrijstaand en niet als reliëfs opgevat. Daardoor krijgen de beelden hun individualiteit. De beelden van Jozef en Maria zien er anders uit dan de overige beelden. De beelden van Jozef en Maria zijn met verschillende kleuren versierd (gepolychromeerd). Maria met het traditionele blauwe gewaad en een roze jurk met veel goud. Jozef met een eenvoudig groen gewaad met daarover heen een bruine shawl en in zijn hand een witte lelie met groen blad. De beelden van de heiligen zijn lichtgrijs. Op de kleding van de heiligen zijn goudversieringen aangebracht en ook de attributen hebben een goudkleur, behalve Liudger: zijn attribuut is wit, de staf heeft wel een gouden kleur. De heiligen worden vrij realistisch weergegeven met hun bijbehorende attribuut, waardoor ieder beeld herkenbaar is voor de gelovige. Alle beelden zijn rijzig en er is sprake van langgerekte figuren. Daardoor wordt de werkelijkheid geïdealiseerd. De lichamen zijn niet star en symmetrisch weergegeven. De houdingen drukken een zekere beweeglijkheid uit en zijn natuurlijk. Door de plooiingen van de gewaden worden de lichamen en de beweging nog eens geaccentueerd. De gezichten van de beelden hebben elk hun eigen expressie. De beelden van Liudger en Bonifatius lijken erg veel op elkaar: allebei precies dezelfde kruisfiguur op hun witte gewaad met gouden lijnen. De plooiën van de gewaden tonen veel overeenkomsten. Het beeld van Franciscus is veel langgerechter dan het beeld van Bonifatius en Liudger. Beeldhouwwerken hadden vaak een didactische taak. Daarnaast was de kerkelijke kunst gericht op het uitdrukken van geloofswaarheden en geloofshoudingen. De beelden waren een voorbeeld voor de gelovigen. Franciscus is bijvoorbeeld te herkennen aan zijn gordel met drie knopen, de symbolen voor de geloften van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid.⁵⁸ Hij heeft een in zichzelf gekeerde gelaatsuitdrukking, lijkt verzonken te zijn in meditatie. De beelden in de kerk zijn menselijke figuren, ondanks het gegeven dat een aantal 'niet communiceert' met de toeschouwer.

De eikenhouten beelden op het Jozefaltaar zijn klein van formaat en de stijl van de beelden is neogotisch.

Het geheel van beelden vormt geen gesloten serie beelden; de beelden van Jozef en Maria zijn gepolychromeerd, de andere beelden lichtgrijs. Er is een duidelijk verschil tussen de beelden van H. Franciscus en H. Antonius en de andere beelden. Het gezicht van beide beelden is enigszins geabstraheerd. Hun gewaden zijn wel geplooid, maar hangen strakker naar beneden. De gewaden van de andere heiligen hebben dikke, ruime plooiën die veel sierlijker zijn. De stijl van die beelden is duidelijk anders.

Ten slotte is de stijl van de houten engelenbeelden in de devotiekapel weer anders dan de stenen beelden van de heiligen en de beelden van Jozef en Maria. De stijl van de houten engelenbeelden in de devotiekapel is neogotisch.

De beelden van Franciscus, Antonius, Isidorus en Jozef worden gedateerd tussen 1925 en 1950. Het Heilig Hartbeeld, en het beeld van Bonifatius en Maria tussen 1900 en 1950.

De gepolychromeerde houten engelenbeelden in de devotiekapel worden gedateerd tussen 1850 en 1900.

De datering van de twee knielende engelenbeelden die het hoofdaltaar flankeren is onbekend.

⁵⁸ James Hall, *Hall's Iconografisch Handboek, Onderwerpen symbolen en motieven in de beeldende kunst*, Leiden 1992

Chronologische volgorde

Zoals al geschreven bij de glas-in-loodramen zijn de uitgebeelde geloofsverkondigers in Friesland in dezelfde periode werkzaam geweest. Bonifatius en Liudger zijn met de ingang van de kerk ertussen naast elkaar geplaatst. Liudger ging verder met het geloofswerk van Bonifatius. Jozef en Maria, de vader en moeder van Jezus.

Voor de rest is er niet echt een samenhang in de beelden te ontdekken.

Thema's / iconografische programma's

De beelden hebben voor een (groot) deel hetzelfde iconografische programma als de glas-in-loodramen.

Bonifatius is de patroonheilige van de Friezen die in de 8^e eeuw het geloof verkondigde in deze streek. Sint Willibrordus is de patroon van Nederland; hij reisde in de 8^e eeuw naar Friesland om zijn boodschap te verkondigen.

Franciscus: de patroonheilige van de kerk.

Dat er is gekozen voor een beeld van de H. Isidorus is verklaarbaar vanuit het gegeven dat dit van oudsher een gebied is waar veel mensen de kost verdienen met een boerenbedrijf. Isidorus is de patroonheilige van de boeren. De H. Isidorus wordt hier afgebeeld met een spade.

Antonius van Padua wordt gezien als een belangrijke heilige en hij is de patroonheilige van de Franciscanen⁵⁹. Onze Lieve Vrouw van Altijdurende Bijstand (Maria) is een 'populaire' beeltenis bij katholieken.

In de muren van de toren en in de processiegangen zijn in totaal negen wijdingskruizen van marmer gemetseld.

Kunstenaars

De beelden van Franciscus en Antonius van Padua zijn gemaakt in het atelier van Cuypers te Roermond. Het zijn vrij sobere beelden met weinig opsmuk.

De kunstenaar van de effen eikenhouten beelden op het Jozefaltaar is niet bekend en de maker van de houten engelenbeelden in de devotiekapel is eveneens onbekend. Hetzelfde geldt voor de twee grote stenen knielende engelenbeelden die het hoofdaltaar flankeren.

Het beeld van de H. Isidorus is vervaardigd door de beeldhouwer C. Lückert uit Roermond. Het is een geschenk van de rooms katholieke boerenbond en kostte f 375,-⁶⁰

Het beeld van Jozef met het Kind is net als het Mariabeeld gemaakt in het atelier van J.P. Maas te Haarlem en dragen allebei de signatuur 'J.P. Maas fecit Haarlem'.⁶¹

Van de overige beelden is niet bekend waar en door wie ze zijn vervaardigd.

⁵⁹ Antonius van Padua wordt zowel een patroonheilige van de franciscanen genoemd (www.franciscusenclara.com/ http://nl.wikipedia.org/wiki/Antonius_van_Padua/geraadpleegd 16 september 2013) als een volgelinge van de franciscanen, Malcolm Day, *Honderd heiligen*, Kerkdriel 20013

⁶⁰ J. ten Have e.a.*maar de toren ging niet verloren. De historie van de Sint Franciscus-parochie te Wolvega* z.p. 1990, 177

⁶¹ Inventarisatierapport Sint Franciscuskerk Wolvega 1995, Museum Catharijneconvent Utrecht, geraadpleegd via dr. A. de Kruijff, 9 oktober 2013

Beelden Wolvega - exterieur

Aan de buitenkant van de kerk zijn geen beelden geplaatst. Aan weerszijden van de tuinmuur van de pastorie is een beeld van een leeuw met schild geplaatst. Bij de ingang naar de kerk vanaf de weg zijn twee grote dennenappels geplaatst. De dennenappel komt naar alle waarschijnlijkheid uit het Isiscultuur. Isis wordt in de Egyptische cultuur aanbeden als moedergodin, en de dennenappel kan op die manier een verwijzing zijn naar de moedergodin Maria.⁶²

De leeuw staat vaak symbool voor moed en heeft hier geen religieuze betekenis.

Kerkhof

Achter de kerk is de rooms katholieke begraafplaats gesitueerd. Tegelijk met de bouw van de kerk is hier in 1914 een stenen kapel gebouwd die een houten kapelletje verving.

De wetenschapper Jonkheer Tinco Martinus Lycklama à Nijeholt (1837 – 1900) liet in 1878 een houten kapelletje plaatsen op het kerkhof van de eerste katholieke kerk, gebouwd in 1861. Hij had het kapelletje gekocht tijdens de wereldtentoonstelling in Parijs en het werd bij het familiegraf geplaatst op het kerkhof. De toenmalige deken Mulder was onder anderen betrokken bij het interieur van het kapelletje.

De stenen kapel is vermoedelijk ontworpen door Wolter te Riele. Het is in neogotische stijl en rijk gedecoreerd met onder andere pinakels van bruinrood keramiek. Op de frontgevel is een groot kruis met Jezussculptuur aangebracht.

Bijzonder is de rondbogige entree die sterk contrasteert met de neogotische vensters in de zijgevels.

Financiers-Schenkers

Het Franciscusbeeld en het beeld van de H. Antonius van Padua werden bij de opening van de nieuwe kerk (1939) door de parochianen geschonken. Het beeld van St. Willibrordus werd eveneens door de parochianen geschonken ter gelegenheid van het twaalfde eeuwfeest van St. Willibrordus in 1939. Het kostte f 265,=⁶³

⁶² [http://nl.wikipedia.org/wiki/Isis\(godin\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Isis(godin)), geraadpleegd 16 september 2013

⁶³ J. ten Have e.a.*maar de toren ging niet verloren. De historie van de Sint Franciscus-parochie te Wolvega* z.p. 1990, 176

4. (Liturgisch) meubilair (banken, altaren, ambo, lezenaar, doopvont)

- ontwerpers
- materialen
- vormgeving

- In de kerk staan eikenhouten (blok)banken. De firma Zijlstra uit Joure heeft de banken geleverd. De kosten bedroegen f 1350,-
- Houten altaartafel met bijbehorende preekstoel, bijbelstandaard en koorbanken. Gemaakt door de firma Boll & Scharp. De meubelfabriek Boll & Sharp was gevestigd in Wolvega en heeft bovenstaand meubilair gratis gemaakt voor de kerk. Alleen de materiaalkosten dienden te worden betaald.⁶⁴
- Een zwart gepolijst hoofdaltaar staat tegen de achterwand van het priesterkoor. Het is van marmer en aan beide zijkanten staat een engelenbeeld. De deurtjes van het tabernakel zijn van koper. Op het ene deurtje staat een pelikaan afgebeeld: symbool voor opofferingsgezindheid met name Christus' opofferingsdood en de wederopstanding.⁶⁵ Op het tabernakel een koperen kroon.

- Het altaar laat de vijf symbolen van Christus zien⁶⁶:
 1. De alfa en omega op de tabernakeldeuren die uitdrukking geven aan de almacht van Jezus.
 2. Christusmonogram Chi en Rho, X en P, de beide eerste letters van de naam van Christus.
 3. De vis op het ene tabernakeldeurtje.
 4. Boven het altaar een kruisbeeld met Christus aan het kruis als symbool voor het Christelijk geloof.
 5. De letters INRI vormen de beginletters van het Latijnse opschrift op het kruis van Jezus: Iesus Nazarenus, Rex Iudaeorum (Jezus van Nazareth, koning der Joden).Aan de voorkant staat het opschrift 'Adoro te devote, latens Deitas, de beginregel van één van de vijf hymnen die wordt toegeschreven aan Thomas van Aquino (1225-1274).⁶⁷
- Twee zijaltaren van natuursteen, een Maria-altaar en een Jozefaltaar. Het hoofdaltaar en de beide zijaltaren komen uit de oude kerk en zijn in 1916 gekocht voor een bedrag van f 5650,- De aanschaf werd gedaan 'buiten bezwaar van de kerkekas'.⁶⁸
- In de kapel van Onze Lieve Vrouw van Altijd durende Bijstand staat een gesmede ijzeren bidbank en een bloementafel. Vervaardigd door de firma Brom uit Utrecht.

⁶⁴ Archief parochie Franciscuskerk Wolvega, inventarisnummer 83

⁶⁵ James Hall, *Hall's Iconografisch Handboek, Onderwerpen symbolen en motieven in de beeldende kunst*, Leiden 1992

⁶⁶ James Hall, *Hall's Iconografisch Handboek, Onderwerpen symbolen en motieven in de beeldende kunst*, Leiden 1992

⁶⁷ http://nl.wikipedia.org/wiki/Adoro_te_devote, geraadpleegd 28 september 2013

⁶⁸ J. ten Have e.a.*maar de toren ging niet verloren. De historie van de Sint Franciscus-parochie te Wolvega* z.p. 1990

- Twee soortgelijke communiebanken. Afkomstig uit de oude kerk (1914) en geschonken door de parochianen bij het zestigjarig priesterfeest van deken Vaas. Ontworpen en vervaardigd door de firma Cuypers Roermond. De banken werden gescheiden door een gesmeed koperen hek, gemaakt door de gebroeders Roosmalen te Utrecht.⁶⁹ Het koperen hek heeft een herbestemming gevonden op het priesterkoor. Het omlijst de preekstoel. De herten aan weerszijden symboliseren de ziel die dorst naar de genade Gods.⁷⁰
- De doopvont is van brons gemaakt en heeft een koperen deksel dat rijk versierd is met de gestileerde vorm van een nederdalende duif met kruisnimbus en stroom water. De doopvont is 78 centimeter, kostte f 700,- en werd gemaakt door de gebroeders Roosmalen in 1938.⁷¹

Wolvega

De Franciscuskerk ademt qua vormgeving en aankleding traditionele neogotiek uit. In de neogotiek hebben zowel schilderkunst als beeldhouwkunst een sterk religieus getinte boodschap. In die zin is er inhoudelijk geen sprake van spanning tussen traditie en modernisme. Moderne kunstwerken komen in de Franciscuskerk niet voor. Canon 1279 (CIC/Wetboek van Kerkelijk Recht) verbood het om 'ongewone beelden' in kerken of kapellen neer te zetten.⁷² Canon 1164 verhinderde eveneens uitdrukkelijk het toepassen van stijlen die niet pasten binnen de christelijke traditie. Dit heeft zich in de Franciscuskerk vertaald in kruiswegstaties en beelden die erg traditioneel zijn en aansluiten bij de opvatting dat kerkelijke kunst 'de verpersoonlijking was van Traditie en Waarheid'. De kunst diende aan te sluiten bij het verleden, omvatte onder meer 'gewijde' (heilige) kunst en had eveneens een didactische functie (biblia pauperum). Rond de eeuwwisseling ontstond er een onbehagen over de kerkelijke kunst. Onder invloed van het expressionisme in de religieuze kunst werden de beelden abstracter en ging het meer om het innerlijke dan om het uiterlijke.⁷³ Vertellende voorstellingen maken plaats voor kleur- en lichteffecten en symbolische elementen. Bij de kruisweg van Bach is er duidelijk geen sprake van een moderne kruisweg, maar van traditionele elementen. De voorstellingen op de staties zijn op een zodanige manier afgebeeld dat ze voor het 'gewone' kerkvolk herkenbaar zijn. Ze bieden een mogelijkheid om een soort van bedevaart te doen in kleine afmetingen en het lijden van Jezus wordt verwoord op de veertien schilderijen. De parochianen wilden deken Vaas verrassen met nieuwe schilderijen die zijn levensloop zouden vertellen. Dat wees hij af. De beelden die rondom in de kerk te vinden zijn, zijn eveneens traditioneel. Het ging niet om het kunstwerk, een heilige moest zo herkenbaar mogelijk worden voorgesteld om vereerd te worden. Dat is in Wolvega het geval; alle heiligen zijn te herkennen aan hun attributen en vaste identiteit. De wind van het modernisme waait duidelijk niet in de kerk van Wolvega.

⁶⁹ J. ten Have e.a.*maar de toren ging niet verloren. De historie van de Sint Franciscus-parochie te Wolvega* z.p. 1990

⁷⁰ Archief parochie Franciscuskerk Wolvega, inventarisnummer 83

⁷¹ J. ten Have e.a.*maar de toren ging niet verloren. De historie van de Sint Franciscus-parochie te Wolvega* z.p. 1990

⁷² J. Pouls, 'Inleiding, traditie en moderniteit', In: J. Pouls, *Ware schoonheid of louter praal. De bisschoppelijke Bouwcommissie van Roermond en de kerkelijke kunst van Limburg in de twintigste eeuw*, Maastricht 2002 In: *Tekstenbundel Sensus Catholicus*

⁷³ ibidem

Tot aan het begin van de twintigste eeuw was de neogotiek in het bijzonder de bouwstijl voor de katholieke kerkbouw. Rond de eeuwwisseling kwam er verzet en nieuwe ideeën drongen door. Jos Cuypers speelde een voortrekkersrol in het verzet tegen de 'zaligmakende' gotiek in de kerkelijke kunst. Tussen 1920-1930 gold de centraalbouw of basiliekbouw als uitgangspunt voor een te bouwen kerk. Onder invloed van Kropholler en ten gevolge van de economische malaise eind jaren twintig verdween de bouwstijl van de koepelkerk weer naar de achtergrond (koepelbouw was kostbaar), de centraalbouw verdween van het toneel. De basiliekbouw domineerde na het eerste kwart van de 20^e eeuw. Cuypers experimenteerde in het begin van de 20^e eeuw met het bouwen van kerken met een centraliserende plattegrond, maar bij het bouwen van de Sint Franciscuskerk in Wolvega heeft hij gekozen voor een historiserende vormgeving. De nieuwe liturgische eisen heeft hij meegenomen in de bouw. Het grondplan werd christocentrisch aangelegd: een sobere overzichtelijke ruimte met een breed middenschip en smalle zijbeuken zonder zitplaatsen.

Rond 1900 betoogden leden van de katholieke kunstkring *De Violier* dat de religieuze kunst open moest staan voor kunst in modernere stijlen. Echter, kunst met eigentijdse stijlen zoals het symbolisme van Jan Toorop en Johan Thorn Prikker heeft destijds geen ingang gevonden in Wolvega. De stijl en de keuze van de thema's is niet gewijzigd in de kerk. Dat laat zich heel duidelijk zien in het feit dat de glas-in-loodramen, beelden en kruiswegstaties uit de oude kerk meeverhuisden naar de nieuwe kerk. Dat kan een kwestie van geld besparen geweest zijn, maar de paar nieuwe heiligenbeelden die aangeschaft werden, borduurden voort op de traditie.

Rond 1944 kwam er vanuit Frankrijk een belangrijke impuls om eigentijdse kerkelijke kunst te introduceren in kerkgebouwen. De protagonisten waren o.a. de paters Couturier en Régamey, die het van wezenlijk belang achtten dat kerkelijke kunst vervaardigd diende te worden door echt grote kunstenaars. Het gedachtegoed van de art sacré moderne kwam in 1948 naar Nederland toen pater Régamey een lezing hield over het gebruik van moderne vormen en materialen in de kerkbouw. Bij de meer vooruitstrevende katholieken konden deze opvattingen wel post vatten.

Nieuwe stijlen als impressionisme, surrealisme, expressionisme en abstracte kunst deden hun intrede in kerken, maar niet in het Friese Wolvega. In verband met de nieuwe liturgische eisen na het Tweede Vaticaans Concilie woedde er in sommige kerken een soort 'Beeldenstorm'. De communie op de hand, heiligenbeelden verdwenen, maakten plaats voor moderne kunst. In het boek '...maar de toren ging niet verloren' stond dat het aan de behoedzame leiding van pastoor Van Wissen te danken is geweest 'dat de parochiekerk van Wolvega een Beeldenstorm bespaard is gebleven'.⁷⁴ Het schijnt erg moeilijk geweest te zijn om zich bij de nieuwe ontwikkelingen aan te passen. In dat opzicht geen spanning, want zowel de pastoor als een groot deel van de parochianen hield graag vast aan het oude vertrouwde beeld. De artistieke aankleding van de Franciscuskerk was traditioneel en is traditioneel gebleven: beelden, glas-in-loodramen en kruiswegstaties voldoen vrijwel geheel aan de eisen van het Kerkelijk Wetboek dat voorschrijft dat 'ook in de twintigste eeuw kerkelijke kunst stichtend, waardig en vertellend dient te zijn'.⁷⁵ Traditio christiana en de artis sacrae leges waren de leidraad. Uitsluitend traditionele vormtaal en

⁷⁴ J. ten Have e.a.*maar de toren ging niet verloren. De historie van de Sint Franciscus-parochie te Wolvega* z.p. 1990, 151

⁷⁵ . Pouls, 'Inleiding, traditie en moderniteit', In: J. Pouls, *Ware schoonheid of louter praal. De bisschoppelijke Bouwcommissie van Roermond en de kerkelijke kunst van Limburg in de twintigste eeuw*, Maastricht 2002
In: *Tekstenbundel Sensus Catholicus*

iconografie in de Franciscuskerk. In de jaren vijftig van de vorige eeuw was het traditionalisme niet langer vanzelfsprekend in de kerkbouw. In 1956 werd het bisdom Groningen opgericht. Op dat moment was het kerkelijk gezag ook meer ontvankelijk voor contemporaine architectonische ontwikkelingen. Het nieuwe bouwen met rechthoekige volumes werd toegelaten bij de katholieke kerkenbouw.